

## Айтқазы Сажида

## “黑HEI” – “ҚАРА” ТҮСТІҢ ҚЫТАЙ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ ТАБИҒАТЫ МЕН ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

Қытай тілінде “黑” heі “қара” десе, қытайлардың ойына бірден қара түске қатысты жағымсыз мәнді сөздер оралуы мүмкін, алайда қара түс қытай мәдениетінде ежелден бері тек жағымсыз мәнде қалыптасқан емес. Қытайлардың ертедегі кітабы «Тәпсірде»: “Қытай тіліндегі “黑” heі “қара” күйенің түсі, қытайлардың шашының сондай-ақ түнгі аспанның түсі” (《说文解字》 Shuo wen jie zi) деп жазылған. Қытай тіліндегі “黑” heі “қара” сөзімен синонимдік қатар құрайтын сөздер “玄” xuan, “乌” wu, “皂” zao, “缁” zi, “墨” mo, “黔” qian, “黯” an (昏黑 hun heі) т.б.

Ежелгі қытай мәдениетінде “қара” байыпты да қатал түс. Ежелгі қытай тілінде: “黑” heі “қара” адалдық, турашылдық, қайсарлық, байыптылық, әділдіктің символы. мысалы, қытай аңыздарындағы “қара маскалы” (“黑脸” heі lian) Бау Гоң мен дәстүрлі Пекин операсындағы Жаң Фей адалдықтың жаршысы. Сонымен қатар, қара түс кертартпа, зұлымдықтың символы болып, жағымсыз мәнге де ие.

Ежелгі дәуірдегі қытайлар “бес түрлі түс” символикасы мен ғаламның горизонталь модаліндегі “бес жақ”-ты (шығыс, оңтүстік, орта, батыс, солтүстік) өзара байланыстырады. “Бес жақтың” әр қайсысының өз тәңірісі (құдайы) бар деп қарап, оны “五帝” wu di “бес құдай” деп атаған. Олар: 青帝 qing di – шығыстың жасыл құдайы; 赤帝 chi di – оңтүстіктің қызыл құдайы; 黄帝 huang di – орталықтың сары құдайы; 白帝 bai di – батыстың ақ құдайы; 黑帝 heі di – терістіктің қара құдайы. Қытайлар ежелгі “бес түрлі түс” символикасы мен “бес құдайын” да өзара сәйкестіреді. Қытайлардың ежелгі “бес түрлі түс” символикасы жылдың “төрт мезгілі” (көктем, жаз, күз, қыс) мен де өзара сәйкеседі[1].

Қытайдың ежелгі Иін Яң бес түпкі элемент ілімінде (The theory of yin-yang and five elements), “黑” heі “қара” судың символы. Ғаламның горизонталь модаліндегі бес жақтың ішінде солтүстіктің символы. Сонымен бірге, “黑” heі “қара” жылдың төрт маусымының “қыс” мезгіліне тән делінген. Ежелгі дәуірдегі қытайлар судың салқын, ылғалдандырғыш қасиетіне негізделіп, судың символы болған “黑” heі “қара” түсті құрметтеген. Мысалы, арғы заман Шия дәуірінде (б.з.д.21- 16 ғасырларда) қара түс қытайларда ерекше құрметтелген. Чин Шы хуан

патша Чин патшалығы “суға” яғни “судың қасиетіне” тән деп, қара түсті, қара киімді құрметтеп ардақтаған [1]. Сондықтан, Чин дәуіріндегі сарай мәнсаптыларының орда киімі қара түсті болған, алайда кейін Хан У ди патша сары түсті “император түсі” деп қабылдаған, содан бастап қара түсті киімнің құрметі бәсеңдеген[2].

Ежелгі дәуірдегі қытай мәдениетінде, қара түс кедейлікті білдірген[1]. «Мың цы • Лияң Хүй уаң тарауында» (《孟子 • 梁惠王上》) “黎民不饥不寒” (li min bu ji bu han) деп жазылған. Аудармасы: “қара халық аш-жалаңаш емес”. Жу Ши бұл сөйлемдегі: “黎: қара, 黎民 li min: қара шашты адам, Чин дәуірінде айтылған қара бастылар мағынасында” деп түсіндірген[1]. Чин дәуірінде қарапайым халық бастарына қара мата байлайтын салт болған, ертеде бұл “黔首” qian shou (сөзбе-сөз: қара бас) “қарапайым халық” деп аталып, “黔” qian “қара” түс мағынасын білдірген. «Тарихнама • Чин Шы хуан тарауында» (《史记 • 秦始皇本纪》) Чин Шы хуан қытайды бірлікке келтірген соң, “Халықтың атын ‘қара бастылар’ деп өзгерткен” (“更名民曰 ‘黔首’” geng ming min yue qian shou) деп жазылған[1]. “黔首” qian shou (сөзбе-сөз: қара бас), “黎民” li min (сөзбе-сөз: қара шашты адам) сөздері ежелгі дәуірде кедей халықтың лақап аты болған, яғни бұл сөз “қара халық” деген мағынада. Будда діні қытайға таралғаннан кейін, буддизм мүриттері (монактары) қара түсті сопы тонын киген, осыдан ертеде қытайлардың қара түсті құрметтеп, “黑” heі “қара” түсті байыптылық пен қаталдықтың символы деп танығанын көруімізге болады[2].

Қытай тілінде, “黑” heі “қара” түс жағымсыз мағынада да қолданылады. Ерте заманда қытайларда жазаның бес ауыр қинау түрі болған, соның ішінде бір түрлі қинау жазасы “墨刑” mo xing (сөзбе-сөз: бояу жазасы) яғни, “бетіне қара таңба салу жазасы” деп аталып, қылмыскердің маңдайына не бетіне инемен сурет немесе әріп шегіп, сонан кейін қылмыскердің бетіне қара бояу жағады, жазаның бұл ауыр түрі қылмыскердің бетіне намыстың таңбасын салып қоймай, сонымен бірге қылмыскердің жүрегіне де мәңгілік өшпейтін қорлықтың таңбасын қоса салады[2]. Сондықтан, қазіргі қытай тіліндегі көп қолданылатын “抹黑” mo heі (сөзбе-сөз: қара

жағу, күйе жағу) “жала жабу, масқаралау” сөзінің құрамындағы, “黑” hei “қара” сөзінде осындай, масқаралаудың, абыройсыздықтың үстеме мәні бар.

“Қара” күңгірт түс, “ақ” ашық түс, ақ пен қара өзара контрасты түс, сондықтан адамдар “қара” түс арқылы үнемі қателікті, жауыздықты бейнелесе, “ақ” түс арқылы дұрыстық пен пәктікті бейнелеген. “黑” hei “қара” сұрқиялықтың, “ақ” ізгіліктің символы. «Мо цы • Тәңір шежіресінде» (《墨子•天志》): “将以度量天下王公大人公卿大夫之仁与不仁 譬之犹分黑白也。” (Jiang yi du liang tian xia wang gong da ren gong qing da fu zhi ren yu bu ren, pi zhi you fen hei bai ye) деп жазылған. Аудармасы: “Әлемдегі мәртебелі билермен бектердің, орда мәнсаптыларының пейілінің рахымы-рахымсыздығы бейне ақ пен қараны айырғанмен бірдей”. Бұл сөйлемдегі “黑” hei “қара” – рахымсыздықты, “白” bai “ақ” – мейрімділікті білдіреді. «Тарихнама • Чин Шы хуаң тарауы» (《史记•秦始皇本纪》): “丞相李斯曰 ‘今皇帝并有天下, 别黑白而定一尊’” (Cheng xiang Lisi yue: jin huang di bing you tian xia, bie hei bai er ding yi zun) деп жазылған. Аудармасы: “Бас уәзір Ли сы: ‘Қазір патша бүкіл жаһанды жалмап отыр, ақ-қарасын айырғаннан кейін құрметтейміз’ деген”. Бұл сөйлемдегі “黑” hei “қара” – қылмысты, “白” bai “ақ” – дұрыстықты білдіреді. Хан дәуірінде, Доң Жоң шу «Чин Чиу Фан Лоу» кітабында: “黑白分明 民知所去就” (hei bai fen ming, min zhi suo qu jiu) деп айтылған. Аудармасы: “Ақ-қарасын айыруды, жұмысты міндетке алу-алмаудың бәрін халық шешеді” яғни, қаз: “халық қазы” мағынасында. Бұл сөйлемдегі “ақ”, “қара” – дұрыс пен бұрысты, ізгілік пен жауыздықты білдіреді. Кейін осыған байланысты “颠倒黑白” dian dao hei bai, “混淆是非” hun xiao shi fei (“ақты қарасын алмастыру”), “混淆黑白” hun xiao hei bai (混淆 hun xiao, сөзбе-сөз: алмастыру, 黑白 hei bai: сөзбе-сөз: ақ-қара) “ақ-қараны алмастыру”, қаз: “ақ теріні қара тері қылды”. “黑白分明” hei bai fen ming “黑白” hei bai (сөзбе-сөз: ақ-қара) “分明” fen ming (анық, ашық) “ақ-қарасы ашық”, “ақ-қарасын ашу”, “黑白不分” hei bai bu fen, “以白为黑” yi bai wei hei (сөзбе-сөз: ақты қара деу) және “不分白皂” bu fen zao bai “ақ-қараны алмастыру” т.б. тұрақты тіркестері пайда болды.

“Қара” күңгірт түс, сәулесіз қараңғы түннің символы. “Қара” сөзі қараңғылық, өлім, зәндемілік, қорқыныш, жауыздық мағыналарымен байланысып, адамдар үнемі “қараңғылық” арқылы мешеу, дәурені өткен қоғамды бейнелейді. Мысалы, қытай тілінде: қытайдың көне қоғамын “黑暗的社会” (сөзбе-сөз: қараңғы көне қоғам)

“қара түнек қоғам”, көне қоғамның билеп-төстеушілерін “黑暗统治” (сөзбе-сөз: қараңғы үстемдік) “қараңғы билік” деп, қытай тілінде “心黑” xin hei (сөзбе-сөз: жүрегі қара) “қанпезер”, “手段黑” shou duan hei (сөзбе-сөз: тәсілі қара) “әккі, қанпезер”, “黑心肠” hei xin chang (сөзбе-сөз: қара жүрек) “қара ниет” сөздері арқылы зұлым адамдарды бейнелейді.

Қазіргі заманғы қытай тілінде, “黑” hei “қара” сөзінің “заңсыз, құпия, астыртын” деген символдық мәні бар. Сондықтан астыртын жасалған әділетсіз істердің барлығын қытай тілінде “қара” сөзімен бейнелейді. Мысалы, “黑社会” hei she hui (сөзбе-сөз: қара қоғам) “қара қоғам” деп қоғамдағы жасырын қылмыстық әрекеттерді жүргізетін, айталық, содырлар, ұрылар, улы зат сатушылар т.б. қылмыстық топтар айтылады. “黑市交易” hei shi jiao yi (сөзбе-сөз: қара базар саудасы) “заңсыз базар саудасы”, “卖黑货” mai hei huo (сөзбе-сөз: қара бұйым сату) “заңсыз зат сату”, “赚黑钱” zuan hei qian (сөзбе-сөз: қара ақша олжалау) “арам олжа”, “开黑店” kai hei dian (сөзбе-сөз: қара магазин ашу) “қарақшылар тобын құру”, “结黑帮” jie hei bang (сөзбе-сөз: қара топ ұйымдастыру) “астыртын топ ұйымдастыру”, “说黑话” shuo hei hua (сөзбе-сөз: қара сөз сөйлеу) “кербақпа сөз айту” т.б. Бұлардың барлығы астыртын әрекеттер болғандықтан “қара” сөзімен бейнеленеді.

Қытай тілідегі “黑” hei “қара” түстің символдық мәні батыс мәдениетінің ықпалымен тіпті де күрделесті. “黑” hei “қара” сөзі барлық заңсыз әрекеттерді бейнелейді. Мысалы, “黑人” hei ren (сөзбе-сөз: қара адам) “мемлекет жағынан тіркелмеген адам”, “黑户” hei hu (сөзбе-сөз: қара от басы) “тіркеуге алынбаған от басы”, “黑车” hei che (сөзбе-сөз: қара машина) “куәлігі жоқ машина” мағынасында.

Бұл мақаламызда, ежелгі дәуірдегі қытайлардың бес негізгі түсінің бірі, қытай дәстүрлі мәдениетінде айрықша мәнге ие қара түстің символдық мәніне тіл және мәдениет тұрғысынан талдау жасалды. Сондай-ақ, қытайдың Иін Яң бес түпкі элемент ілімінің қытай тіліндегі түр-түс атауларының қолдануы мен символдық мәніндегі ерекше маңызды ролы ескеріліп, қытай тіліндегі “黑” hei – “қара” түстің ұлттық-мәдени табиғаты айқындалды.

1. 颜色词在中西文化中的象征意义 / 叶利伟著 —上海 上海大学学报 2008.11期

2. 汉语色彩词的文化审视 / 骆峰著 —上海 上海辞书出版社 2003.12

3. 汉语与中国文化/ 鲁宝元著 —北京 华语教学出版社 1999.

4. 英汉词语文化语义对比研究 杨元刚著 —武汉 武汉大学出版社 2008.8

5. 现代汉语词汇讲义 / 钱玉莲著 — 北京 北京大学出版社 2006.8
6. «Қытайша қазақша идиомдар сөздігі». («汉哈成语词典») Үрімжі. Шынжаң Халық баспасы. 1987.
7. «Қытай тілінің идиомдар үлкен сөздігі» («成语大词典») 商务印书馆 北京 Пекин. 2006.
8. 汉英词典 (A Chinese-English Dictionary) / 姚小平编 — 北京 外语教学与研究出版社 2009.11

\*\*\*

Бұл мақалада қытайдың Иін Яң бес түпкі элемент іліміне негізделіп, ежелгі дәуірдегі қытайлардың бес негізгі

түсінің бірі, қытай дәстүрлі мәдениетіндегі қара түске тіл және мәдениет тұрғысынан талдау жасалып, қытай тіліндегі “黑hei” – “қара” түстің ұлттық-мәдени табиғаты айқындалды.

\*\*\*

This article discusses the symbolic meanings about the black color in Chinese culture. The symbolic of black colour that is especially significant in Chinese traditional culture has been thoroughly described from the language and cultural standpoint.

*К. Е. Құралбаева*

## ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОВЕСТЕРІНДЕГІ ШЕТ ЕЛ ТАҚЫРЫБЫ

Халқымыз тарихтың сан тарау жолдарында көптеген халықтармен мәдени байланыс, қарым-қатынастар жасады. Соның айғақты іздері қазақ әдебиетінің әр саласынан табылады. Тіпті, біздің жыл санауымызға дейінгі ХХХ-ХХ ғасырда жазылған шумерлердің /сумер/ «Гильгамеш» жыры мен одан беріректегі Авестаның іздерінің сілемдерін аңғаруға болады. Ондағы жазылған мифтар, кейін тараған Құран хикаялары, араб-парсы, үнді сюжеттері әдебиетімізде күні бүгінге дейін жеткен. Әдебиет арналарының біздің жыл санауымызға дейін-ақ басталатындығы жөнінде Су Бихай-дың қытайдың көне деректері негізінде жазған еңбектері тың дүниелердің бетін ашатындығы айқын. [1,5]

Қисса оқиғаларының негізгі фабулалық желілері ең көне шығыстық мифтерде жатыр. Ежелгі ғашықтық сюжеттердің бірі «Жүсіп-Злиха» желісін алсақ, оның архетипі заманымыздан да бұрынғы Египетте ауызша-жазбаша тараған Иосиф аңызынан алып, Иосиф пен Асенеф махаббатын суреттейтін шығарма етіп жазған грек апокрифінде (діни-тақырыптағы көркем шығарма), арғы жағында, Тауратқа кірген Иосиф пен Потифордың жұбайының оқиғасында жатыр.

Қазақ жазба әдебиеті ХІХ-ХХ ғасыр басында қалыптаса келіп, поэма, повесть, роман жанрының тууына негіз болғанын көреміз. Абай поэмалары «Ескендір», «Масғұт», «Әзім әңгімесі», Мағауя Абайұлының «Медғат-Қасымында» қиссаның кейбір ерекшеліктері сақталған. Тіпті, С. Торайғыровтың «Қамар сұлуы» да ежелгі қиссалық дәстүрден әлі ажыратылмаған шығарма.

Қазіргі қазақ әдебиетінде шетел тақырыбында қалам тартқан жазушылар да аз емес. Олардың бірі Сабыр Шәріповтың «Ләйлә», «Рузи Иран», Тынымбай Нұрмағамбетовтің «Айқай», Төлен Әбдіковтың «Тозақ оттары жымындайды» шығармаларында өзге елдің салт-дәстүрі, тарихи оқиғалары баяндалған.

Сабыр Шәріповтың «Ләйлә» повесі – Иран халқының адал ұл-қыздарының арманын тарихи дамудың болашағы деңгейінде суреттеген тамаша туынды. Ләйләнің істеген ерлігі мен көрген қорлығы немесе оның жары Ғабдолланың іс-әрекеті махаббат шеңберінен асып түсіп, халық бақытына жеткізетін азаттық күресіне ұласады. Бұл жөнінен оларға жол сілтеп, темір-қазық жұлдызындай бағдар берген орыс жұмысшыларының қозғалысы екенін автор қоғам заңдылықтарына сүйене отырып көркем суреттейді. Әрине, автордың Ләйләсі мен Ғабдолланың ұстаған бағыты әбден айқын болған жандар емес, армандары азаттық пен бақыт болғанымен, оған қалай жетудің жалпы нобайын оймен долбарлағаны болмаса, нақты жолды біле бермейді, саналы күрескерлерден гөрі санасыз әрекеттер басым, олардың күресі сәбидің тәйтәйі деңгейінде, дегенмен жүру талабы күшті. Сәбидің өсу, ер жетуі, көздеген мақсатының орындалуы сондай табиғи болғандығына автордың сенімі мол.

«Ләйлә» повесінің негізгі қоғамдық және көркемдік мәні – Шығыс елдерінің ояну процесінің алғашқы кезеңінен дұрыс суреттеуінде, оның болашағына ұлы нысана тұрғысынан қарай білуінде.

Осыған орай «Ләйлә» повесінің қазақ әдебиетінде шетел тақырыбына жазылған шығарма-